

“ความเป็นธรรม” หลากมิติ หลายมุมมอง สู่ดัชนีชี้วัดทางสังคม

ธีระพงษ์ วงษ์นา

9/62 หมู่ 5 ต.คลองหนึ่ง

อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี

tea_pong@hotmail.com

บทคัดย่อ

ประเด็นปัญหาว่าด้วย “ความเป็นธรรม” ถือเป็นข้อถกเถียงใหญ่ในหลายสังคมมาทุกยุคสมัย ท่ามกลางความสับสนในประเด็นดังกล่าว ได้มีการพยายามทบทวน ถกเถียงในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบรรทัดฐานดัชนีชี้วัดความเป็นธรรม ทั้งนี้จะพบว่าระบบกฎหมายเป็นหนึ่งในกลไกทางสังคมซึ่งถูกนำมาใช้เป็นแหล่งอ้างอิงถึงความเป็นธรรมในกระบวนการยุติธรรม แต่ทว่ามิติความยุติธรรมทางกฎหมายกับความเป็นธรรมทางสังคมนั้นยังมีข้อถกเถียงถึงเงื่อนไข ข้อจำกัดเป็นอย่างมาก

บทความนี้จึงได้พยายามทบทวน ตรวจสอบมิติมุมมองที่หลากหลาย ซึ่งถือเป็นกระบวนการหนึ่งที่เป็นหลักพื้นฐานและมีความสำคัญ เพื่อจะนำไปสู่การสร้างดัชนีชี้วัดความเป็นธรรมผ่านประเด็นที่หลากหลายมิติ ให้มีความครอบคลุมเชื่อมโยงในบริบทต่างๆ สำหรับสังคมไทย โดยเริ่มจากพรรณาสภาพการณ์ของความเป็นธรรมท่ามกลางความเหลื่อมล้ำ สัมเหลวทางสังคม ซึ่งจะช่วยให้เห็นสภาพการณ์ของความเป็นธรรมในมุมมองมิติที่หลากหลายภายใต้เงื่อนไขอันซับซ้อน นอกจากนี้ยังได้ทบทวนรวบรวมความเป็นธรรมในมิติต่าง ๆ ผ่านการกล่าวถึงหลากหลายความหมาย หลายแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเป็นธรรม ตลอดจนตัวอย่างการสร้างดัชนีชี้วัดความเป็นธรรมซึ่งถูกพัฒนาขึ้นในแง่มุมที่หลากหลายโดยได้นำไปสู่การพัฒนาต่อยอดเป็นดัชนีชี้วัดสำหรับสังคมไทย ผ่านมิติความเป็นธรรมทั้งมิติการยอมรับ มิติการมีส่วนร่วม มิติการกระจายทรัพยากร และมิติเชิงกฎเกณฑ์ บรรทัดฐาน

[วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 33 ฉบับที่ 2 ปี พ.ศ.2557]

คำสำคัญ: ความเป็นธรรม, ความเหลื่อมล้ำ, ความไม่เท่าเทียม, สิทธิความเสมอภาค, ดัชนีชี้วัดความเป็นธรรม

“Fairness” Various Perspective Can Let to The Creation of Fairness Index

Teerapong Wongna

*9/62 Moo 5 Klongnueng
Klongluang Pathumthani*

tea_pong@hotmail.com

Abstract

“Fairness” is one of many social issues in every era. There are many debates about index measure of fairness. It is found that the legal system is one of the social norms, which were used as a reference to fairness in terms of justice. However, the legal dimension of justice are also discussed and very limited. This article explored the fairness perspectives which can lead to the creation of fairness index in multiple dimensions. Inequality and discrimination are situation of fairness which multi dimensional views under complex conditions. In addition, the review through several concepts, theories and research related to fairness were developed in various fairness aspects. The fairness dimension about acceptance, participation, distribution of resources, rules and norms can lead to the development of fairness index for Thai society.

[Thammasat Journal, Volume 33 No.2, 2014]

Keyword: Fairness, Inequality, Discrimination, Rights and Equality, Fairness Index.

บทนำ

สภาพการณ์ "ความเป็นธรรม" ท่ามกลางความเหลื่อมล้ำ ล้มเหลวทางสังคม

หากกล่าวถึง “ความเป็นธรรม” ดูเหมือนจะเป็นมโนทัศน์ที่พหุามัว เพื่อฟันท่ามกลางความเป็นนามธรรมที่ยากจะชี้วัดจัดการได้ แม้ความคิดของคนส่วนใหญ่จะมีมุมมองความเป็นธรรมภายใต้หลักกระบวนการของกฎเกณฑ์ ข้อบังคับเชิงกฎหมายซึ่งพอจะเป็นหนึ่งในกลไกทางสังคมที่มีนัยยะใช้เป็นแหล่งอ้างอิงถึงความเป็นธรรมทางสังคมได้ แต่ทว่ามิติ “ความยุติธรรม” ทางกฎหมายกับความเป็นธรรมทางสังคมนั้นยังมีข้อถกเถียงถึงเงื่อนไข ข้อจำกัด ภายใต้สิทธิอำนาจของระบบกฎหมายอยู่เป็นอย่างมากในขณะที่ “ความเป็นธรรม” นั้นเป็นประเด็นที่ซับซ้อน ซ่อนเงื่อนไขที่หลากหลาย แทบทุกบริบทของสังคมจึงเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกับความเป็นธรรม ทั้งที่ปรากฏเปิดเผยและแอบแฝงซ่อนเร้นในมิติต่าง ๆ ของสังคม ตั้งแต่เรื่องของจิตสำนึก ความสัมพันธ์ทางสังคม โครงสร้างทางสังคม ตลอดจนผลผลิตทางวัฒนธรรมในสังคม ต่างก็ล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นความเป็นธรรม ซึ่งมีความซับซ้อน หลากหลายต่อการจำกัดจัดการมุมมองและความหมายของความเป็นธรรม

“สังคมปัจจุบันเกิดปัญหาเส้นแบ่งระหว่างความยุติธรรมและความเป็นธรรมที่ไม่ชัดเจน ซึ่งความยุติธรรมนั้นเกี่ยวข้องกับหลักเกณฑ์และข้อกฎหมายรัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ส่วนความเป็นธรรมจะมีความซับซ้อนหลายมิติ กว้างขวางครอบคลุมกว่า” (เกษียร เตชะพีระ, 2557) จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการทำความเข้าใจสภาพการณ์ของความธรรมผ่านมิติมุมมองที่หลากหลาย มิให้ติดกับดักความคิดในแง่มุมของความเป็นธรรมภายใต้หลักกฎเกณฑ์กระบวนการยุติธรรมทางกฎหมายเท่านั้น

หนึ่งในสภาพการณ์ของ “ความเป็นธรรม” ที่สะท้อนผ่านปรากฏการณ์ทางสังคม คือ วิฤตความรุนแรงในด้านต่าง ๆ ที่ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในสังคมอย่างต่อเนื่อง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ซึ่งสร้างความรุนแรงทั้งที่เปิดเผยและซ่อนเร้นในรูปแบบต่าง ๆ จนอาจนำไปสู่ความขัดแย้งและเบียดขับเพิ่มช่องว่างให้แก่คนในสังคม *“สังคมที่ขาดความเป็นธรรมจะมีความขัดแย้งและความรุนแรง ผู้คนจะไม่รักกัน และไม่รักชาติ แล้วก็จะวิฤตมากขึ้นเรื่อย ๆ จนล่มสลาย ความเป็นธรรมเป็นเรื่องใหญ่ที่สุดสำหรับมนุษย์หรือแม้แต่สัตว์”* (ประเวศ วะสี, 2554) ฉะนั้นสภาพการณ์ของความเป็นธรรมที่ปรากฏขึ้นและดำรงอยู่ในสังคมตลอดมา จึงเป็นผลสะท้อนสภาพปัญหาต่าง ๆ ของความล้มเหลวทางสังคมภายใต้ความเหลื่อมล้ำ ความไม่เท่าเทียมกัน หรือช่องว่างในเชิงมหาคของสังคม ทั้งช่องว่างทางรายได้ระหว่างคนรวยกับคนจน หรือช่องว่างทางโอกาส อำนาจที่ไม่เท่าเทียมของคนต่างชนชั้น เชื้อชาติ ความเชื่อ ฯ เหล่านี้ต่างก็ล้วนสะท้อนความไม่ เป็นธรรมที่เกิดขึ้นแล้วในสังคมไทย

ในขณะที่การสร้างความเป็นธรรมก็ดูเหมือนจะเป็นเรื่องห่างไกลจากความเป็นจริงสำหรับสังคมไทย แม้ปัจจุบันแนวคิดสิทธิมนุษยชนจะเป็นอุดมคติที่สอดคล้องกับสภาพการณ์ของปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดจากความไม่เป็นธรรมทางสังคม แต่ปรากฏการณ์ของความขัดแย้ง ความไม่เท่าเทียม และความเหลื่อมล้ำต่าง ๆ ยังคง ตอกย้ำทับซ้อนอยู่ในสังคมตลอดมา เนื่องจากที่ผ่านมากกระบวนการพัฒนาซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความพัฒนาก้าวหน้าโดยอ้างอิงจากตัวเลขเชิงเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว สิ่งนี้ได้ทลายลดทอนการพัฒนาในด้านคุณภาพชีวิตและปกป้องกลืนกลายผลกระทบจากการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมเพราะในทางกลับกันกระบวนการพัฒนาดังกล่าวก็ได้เพิ่มช่องว่างของความเหลื่อมล้ำ การกระจายทรัพยากร โอกาส และอำนาจ ที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งข้อมูลจากรายงานสถานการณ์ความไม่เป็นธรรมทางสังคม พ.ศ. 2554 – 2555(สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอ้างถึงใน ศูนย์ข่าวเพื่อชุมชน สำนักข่าวอิศรา, 2556) ได้ชี้ให้เห็นว่า ความเหลื่อมล้ำทางด้านช่องว่างรายได้ระหว่างคนรวยกับคนจนของประเทศไทยยังต่างกันถึง 34 เท่า ในขณะเดียวกัน รูปแบบการปกครองก็ยังคงมีความไม่เท่าเทียมทางอำนาจ ไม่เห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนั้นสภาพการณ์ของความไม่เป็นธรรมในบริบทของสังคมไทยจึงปรากฏผ่านความขัดแย้ง ไม่เสมอภาค และความล้มเหลวทางสังคมจากความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียม อย่างไรก็ตามก็ตีประเด็นเรื่อง “ความเป็นธรรม” ยังต้องพิจารณาในมุมมองที่หลากหลายผ่านมิติต่าง ๆ โดยครอบคลุมเชื่อมโยงทุกบริบทของสังคม ซึ่งจะช่วยให้เห็นสภาพการณ์ของปัญหาความเป็นธรรม/ความไม่เป็นธรรมในมิติต่าง ๆ ที่สิ้นไหลภายใต้เงื่อนไขอันซับซ้อน

หลากหลายมิติ หลากมุมมอง ของความเป็นธรรม

ท่ามกลางข้อถกเถียงและการพยายามทบทวนมุมมองความหมาย ตลอดจนมิติของความ เป็นธรรม จะพบว่าเหล่านี้เป็นประเด็นที่หลากหลาย เลื่อนไหล จึงเป็นที่น่าสนใจว่ากรอบคิมติความ เป็นธรรมในการเชื่อมโยง ครอบคลุมบริบทต่างๆ ของสังคมนั้น สามารถทบทวนมุมมองความหมาย และมิติความเป็นธรรมทางสังคมเช่นไรได้บ้าง

ความเป็นธรรม เป็นแนวคิดที่ได้รับความสนใจศึกษาจากนักปรัชญามาตั้งแต่โบราณซึ่ง “ความเป็นธรรม” ในทางปรัชญาอาจเป็นสิ่งที่ไม่เป็นรูปธรรมมากนัก และแนวคิดความเป็นธรรมที่เป็นทางการนั้นพบว่าได้แฝงอยู่ในระบบนโยบายของรัฐ และระบบศีลธรรม ความเป็นธรรมทางสังคมจึงอาจไม่มีความเป็นสากลแต่เป็นสิ่งที่ได้รับการกำหนดควบคุมมาจากผู้มีอำนาจ ภายใต้ชุดของศีลธรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละสังคมวัฒนธรรม(Sociology guide, 2013) ทั้งนี้ ในแง่ความหมายของ “ความเป็นธรรม” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2542, น.707 อ้างถึงใน วุฒิชัย สายบุญจวง, 2554) ให้ความหมายไว้ว่า “ความเป็นธรรม” หมายถึง ความยุติธรรม ความถูกต้อง และให้ ความหมายของ “ความยุติธรรม” ว่า ความยุติธรรม หมายถึง ความเที่ยงธรรม ความชอบธรรม

ในขณะที่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้บัญญัติ เรื่อง ความเสมอภาค ซึ่งถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นธรรม ไว้ในหน้าที่ 2 ว่าด้วยความเสมอภาค มาตรา 30 ระบุว่าบุคคลย่อมเสมอกันในทางกฎหมายและได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเท่าเทียมกัน ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคล เพราะเหตุแห่งความแตกต่างในเรื่องถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ เพศ อายุ ความพิการ สภาพทางกายหรือสุขภาพ สถานะของบุคคล ฐานะทางเศรษฐกิจ หรือสังคม ความเชื่อทางศาสนา การศึกษาอบรม หรือความคิดเห็นทางการเมือง อันไม่ขัดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญจะกระทำมิได้ (ร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550, น.10อ้างถึงใน วุฒิชัย สายบุญจวง, 2554)

นอกจากนี้ ประเวศ วะสี (สำนักงานปฏิรูป (สปร.), 2555) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความเป็นธรรมว่า ความเป็นธรรมเป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับการอยู่ร่วมกันในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชนในองค์กร ในสังคม ไปจนถึงระดับโลกถ้ามีการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นธรรมจะเกิดความเป็นปกติสุขและความยั่งยืน “ความเป็นธรรมใหญ่กว่าความยุติธรรมถ้าขาดความเป็นธรรมก็ขาดความยุติธรรม” ซึ่งมุมมองเหล่านี้สอดคล้องกับ ยศ สันตสมบัติ (2553อ้างถึงใน วุฒิชัย สายบุญจวง, 2554) ที่ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความเป็นธรรมว่า “ความเป็นธรรม คือการลดช่องว่างของรายได้ ความเหลื่อมล้ำ ในการเข้าถึงทรัพยากรและทุน ซึ่งจะนำไปสู่การลดความแตกต่างทางชนชั้น และการปฏิรูประบบกฎหมายและระบบภาษีที่ล้ำสมัย ให้มีความเป็นธรรมมากขึ้น” อีกทั้ง เปรม ดิณสุสานนท์ (2548 อ้างถึงใน เฉลิมศักดิ์ จันทิมา 2551 น.19) ยังได้ให้ความเห็นว่า “ความเป็นธรรม (Fairness) คือการให้โอกาสแก่คนยากจน ผู้ด้อยโอกาส คนที่เสียเปรียบในสังคม ให้สามารถพัฒนาทางฐานะทางเศรษฐกิจและสถานภาพสังคมสูงขึ้น”

ในอีกแง่มุมหนึ่ง อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2555) ได้เสนอทัศนะ “ความเป็นธรรม” ในมุมมองด้านสังคมศาสตร์ ว่า ความเป็นธรรมนั้นเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกับเรื่อง “ความสัมพันธ์” เพราะความเป็นธรรม/ไม่เป็นธรรม จะมีความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆหลายอย่างด้วยกัน นอกจากนี้ความเป็นธรรมยังปรากฏผ่านสิ่งที่เป็นามธรรมขั้นสูงที่เรียกว่าเป็น “วาทกรรม” หรือการพยายามนิยามบางอย่างว่าเป็นความจริงเพียงสิ่งเดียวและได้ไปกีดกันคนบางส่วน

จากมุมมองความหมายของ “ความเป็นธรรม” ข้างต้น แสดงถึงความหลากหลาย ลื่นไหล โดยขึ้นกับบริบทที่ใช้ แม้พื้นฐานของความเป็นธรรมโดยทั่วไปจะถูกให้ความหมายยึดโยงกับความยุติธรรม แต่เมื่อกล่าวถึงความเป็นธรรมทางสังคมแล้ว มิติความยุติธรรมตามกฎหมายเพียงอย่างเดียวมิอาจเป็นหลักประกันถึงประเด็นความเป็นธรรมทางสังคมที่ซับซ้อนได้จึงกล่าวได้ว่า บรรทัดฐานที่จะใช้ชี้วัด จัดการความเป็นธรรมทางสังคมจึงจำเป็นต้องเชื่อมโยงครอบคลุมมิติของความเป็นธรรมในบริบทสังคมที่หลากหลายมากขึ้น

มิติการยอมรับ กับความเป็นธรรมทางสังคม

ความเป็นธรรมทางสังคมเป็นประเด็นที่ครอบคลุมมากกว่าคน แต่หมายรวมถึงความเป็นธรรม เท่าเทียม เทียบธรรมของทั้งสังคม ตลอดจนเป็นการวางบรรทัดฐานของความเป็นธรรมเพื่อคุ้มครองผู้ด้อยโอกาส โดยเป้าหมายความเป็นธรรมทางสังคมนั้นก็เพื่อสร้างความเสมอภาคให้คนในสังคม (เกษม เพ็ญภินันท์, 2557) ทั้งนี้ความเป็นธรรมทางสังคมในแง่ของมิติการยอมรับนั้นเป็นการให้ความสำคัญต่อสิทธิเสรีภาพ เสมอภาค การยอมรับค่านิยมเชิงคุณค่า เพื่อแก้ปัญหาความไม่เสมอภาคในสังคมซึ่งกลุ่มคนที่เสียเปรียบต้องเสียสละเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของบางกลุ่มคนในสังคม อีกทั้งยังเป็นพื้นฐานของกติกาที่ทุกคนมีส่วนร่วม ทำให้คนในสังคมได้รับโอกาสในการมีชีวิตที่ดีความเป็นธรรมจึงเป็นเรื่องของโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมประเด็นที่ถูกพูดถึงความเป็นธรรมจึงต้องไม่จำกัดเฉพาะการจัดการแก้ปัญหาเพื่อให้เข้าถึงทรัพยากรอย่างเท่าเทียมเท่านั้น แต่ควรจะเป็นการให้ความสำคัญกับการรับรู้ รับทราบ ยอมรับสิทธิทางวัฒนธรรม และต้องทำให้ผู้คนในสังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้ ซึ่งหมายถึงพื้นที่ของประชาธิปไตย ที่ทุกคนสามารถกำหนดและออกแบบการดำเนินชีวิต วางวิถีการใช้ชีวิตของตนเอง การยอมรับในแบบแผนทางสังคมที่หลากหลายโดยวางอยู่บนพื้นฐานของกติกาที่ทุกคนมีส่วนร่วมผ่านกิจกรรมในพื้นที่ของประชาธิปไตย

ในอีกแง่หนึ่ง ความเป็นธรรมทางสังคมในมิติการยอมรับ เป็นการสะท้อนทางแก้ปัญหาสภาพการณ์ทางสังคมที่ซ้อนทับกับความไม่เป็นธรรมในรูปแบบของอัตลักษณ์ วัฒนธรรมที่แตกต่างหลากหลาย กล่าวคือเป็นการมุ่งสลายมายาคติ ทำให้เกิดการยอมรับ เคารพในคุณค่าของวัฒนธรรมที่หลากหลาย และการสร้างความเป็นธรรมทางอัตลักษณ์ คือการปลดปล่อยอัตลักษณ์ให้ไหลลื่น ตลอดจนเป็นการคืนพื้นที่ทางสังคมแก่คนชายขอบ ให้สามารถแสดงอัตลักษณ์ตัวตนที่แตกต่างหลากหลายทั้งทางการเมือง ชชาติพันธุ์ ความเชื่อศาสนา เพศภาวะเพื่อนำไปสู่การเคารพในศักดิ์ศรี ความภาคภูมิใจ ความเป็นมนุษย์ ทั้งอัตลักษณ์ส่วนตัวและอัตลักษณ์เชิงวัฒนธรรม “เป้าหมายเรื่องความเป็นธรรมจึงไม่ใช่เพียงการเรียกร้องสิทธิเบ็ดเสร็จเด็ดขาด แต่เป็นการชี้ชวนให้เห็นถึงความแตกต่างหลากหลายทางอัตลักษณ์ของกลุ่มคน ผ่านการเจรจาต่อรองในชีวิตประจำวันภายใต้เงื่อนไขสภาพแวดล้อมที่หลากหลาย (อนุสรณ์ อุณโณ, 2557)

มิติการมีส่วนร่วม กับความเป็นธรรมทางสังคม

นอกจากความเป็นธรรมทางสังคมจะเกิดขึ้นภายใต้มิติของการยอมรับในแบบแผนทางสังคมที่หลากหลายแล้วนั้น มิติการมีส่วนร่วมโดยวางอยู่บนพื้นฐานของกติกาผ่านกิจกรรมในพื้นที่ของประชาธิปไตยก็ถือเป็นอีกหนึ่งประเด็นที่สอดคล้องเชื่อมโยงกัน กล่าวคือ การยอมรับในสิทธิ เสรีภาพ ผ่านการออกแบบ จัดการแบบแผนชีวิตส่วนบุคคลซึ่งทุกคนสามารถกำหนดการดำเนินชีวิต วางวิถีการใช้ชีวิตของตนเองนั้น เหล่านี้เกิดจากการมีส่วนร่วมผ่านกิจกรรมในพื้นที่ของประชาธิปไตย โดยประชาชนสามารถเลือกสถาบันของรัฐที่จะเป็นตัวแทนในการรักษาผลประโยชน์ให้สังคมได้ ผ่านพื้นฐานของกติกาที่ทุกคนมีส่วนร่วม ตลอดจนการเปิดโอกาสที่เป็นจริงในการรวมกลุ่มปกป้องผลประโยชน์ของตนเอง ชุมชน และ สาธารณะ รวมถึงโอกาสในการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ การวิพากษ์วิจารณ์ อีกทั้งการมีส่วนร่วมผ่านสิทธิในทรัพยากร ตัวอย่างเช่น สิทธิชุมชน สิทธิพลเมืองฯ ในแง่นี้ มิติการมีส่วนร่วมกับความเป็นธรรมทางสังคมจึงเชื่อมประสานกับรูปแบบกติกาตามระบอบประชาธิปไตย ซึ่งโดยนิยามแล้ว คือ ระบอบของความเสมอภาค ความเท่าเทียมและอำนาจเกิดจาก

ตัวเลข (เกษียร เตชะพีระ, 2557) ความเป็นธรรมทางสังคมจึงเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อพื้นที่ของการมีส่วนร่วมนั้นได้เปิดโอกาสอย่างเสมอภาคแก่คนทุกกลุ่มในสังคม ภายใต้กฎ กติกาที่รับรู้และยอมรับร่วมกันในสังคมประชาธิปไตย

มิติการกระจายทรัพยากร กับความเป็นธรรมทางสังคม

ความเป็นธรรมทางสังคมในมิติของการกระจายทรัพยากร เป็นแง่มุมการจัดสรรทรัพยากร อย่างเที่ยงธรรมความยาก/ง่ายในการเข้าถึงทรัพยากร ตลอดจนการวางเงื่อนไขกฎเกณฑ์ กติกาที่เป็นธรรมในการกระจายทรัพยากร ทั้งนี้การวางบรรทัดฐานของความเป็นธรรมทางสังคมนั้น ในแง่หนึ่งก็เพื่อคุ้มครองผู้เสียเปรียบหรือด้อยโอกาส ซึ่งควรให้ผู้ด้อยโอกาสได้รับโอกาสอย่างทัดเทียมทางสังคม โดยการจัดสรรทรัพยากรอย่างเที่ยงธรรม นำไปสู่การวางเงื่อนไขกฎเกณฑ์ กติกาที่เป็นธรรมในการกระจายทรัพยากรเพื่อสร้างโอกาสในการมีชีวิตที่ดี (well-being) ทั้งในแง่การศึกษา การสาธารณสุข นอกจากนี้การกระจายทรัพยากรกับความเป็นธรรมทางสังคมยังครอบคลุมถึงการกระจายอำนาจ และความมั่งคั่งอย่างจริงจังทั้งในด้านการคุ้มครองผู้เสียเปรียบหรือด้อยโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร ท้องถิ่นการกระจายโอกาสและทรัพยากรให้ทุกคนเข้าถึงอย่างทัดเทียมกัน เช่น การกระจายรายได้ ทรัพย์สิน และการถือครองที่ดิน ซึ่งบ่งชี้ว่ามีคนบางกลุ่มร่ำรวย บางกลุ่มยากจนตลอดจนการเข้าถึง สาธารณูปโภค และบริการสาธารณะ ทั้งการได้รับการสนับสนุนทางสังคม และการศึกษา ประเด็น ความเป็นธรรมในการกระจายทรัพยากรเหล่านี้จึงเป็นอีกหนึ่งมิติซึ่งครอบคลุมมุมมองการชีวิต จัดการ ความเป็นธรรมทางสังคมได้เป็นอย่างดี

มิติเชิงกฎหมาย บรรทัดฐานกับความเป็นธรรมทางสังคม

กฎหมาย บรรทัดฐานในรูปแบบของระบบกฎหมายถือเป็นหนึ่งในกลไกทางสังคมซึ่งถูกใช้เป็นแหล่งอ้างอิงถึงความเป็นธรรมได้ อย่างไรก็ดี ความยุติธรรมทางกฎหมายอาจมีข้อจำกัดต่อการชี้วัดความเป็นธรรมทางสังคมในบางประการ “ความยุติธรรมนั้นเป็นเพียงหนึ่งในคุณค่าที่กฎหมายต้องรักษา แต่ไม่ใช่คุณค่าทั้งหมดของกฎหมาย ซึ่งกฎหมายนั้นต้องรักษาความมั่นคงแน่นอนของสิทธิหน้าที่ของพลเมืองไว้” (วรเจตน์ ภาคีรัตน์, 2557) ทั้งนี้หากมองความเป็นธรรมทางสังคมกับความยุติธรรมทางกฎหมายในเชิงพัฒนาการแล้ว จะพบว่ามีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง กล่าวคือ พัฒนาการของกฎหมายนั้นได้เกี่ยวเนื่องกับกฎหมายเชิงศีลธรรม จารีตซึ่งระบบเหล่านี้ล้วนเป็นบรรทัดฐานที่ก่อร่างสร้างระบบกฎหมายขึ้นมาทั้งนี้ภายใต้โครงสร้างของรัฐสมัยใหม่ที่มักจะอ้างความชอบธรรมจากการมีอำนาจในการจัดการความยุติธรรมซึ่งก็ได้อ้างอิงถึงการใช้อำนาจตามกฎหมาย สิ่งนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่าประเด็นปัญหาเรื่องความเป็นธรรมนั้นได้ถูกกระบวนการทางสังคมแปลงให้เป็นบรรทัดฐานที่อยู่ในรูปแบบของกฎหมายซึ่งมีระบบในการบริหารจัดการและบังคับใช้ที่มีประสิทธิภาพกว่ากฎหมายทางสังคมชนิดอื่นอย่างไรก็ดี แม้แนวคิดความยุติธรรมในระบบกฎหมายจะแสดงให้เห็นว่ากฎหมายสามารถที่จะนำไปสู่ความเป็นธรรมได้ แต่ก็เชื่อว่าระบบกฎหมายเพียงกลไกเดียวจะสามารถเป็นตัวตัดสินชี้วัดความเป็นธรรม เพราะแท้จริงแล้วกฎหมายจำเป็นต้องเชื่อมโยงกับระบบย่อยต่างๆที่อยู่ในสังคมซึ่งระบบยุติธรรมในกฎหมายที่มีประสิทธิภาพต่อการจัดการความเป็นธรรมนั้นขึ้นอยู่กับกรอบหรือบรรทัดฐานพื้นฐานเดิมในสังคมเข้าไปอยู่ในระบบกฎหมายเช่นระบบความยุติธรรมชุมชนที่อยู่ในลักษณะจารีตประเพณี ทั้งประเพณีในการใช้ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ ฯ ตลอดจนความสามารถในการปรับตัวของระบบกระบวนการยุติธรรมที่จะปรับตัวให้ยืดหยุ่นสามารถที่จะรองรับ

การเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆได้(ไพสิฐพาณิชย์กุล, 2555) ฉะนั้นการที่จะยกสิทธิอำนาจตามกฎหมายมาจัดการความเป็นธรรมทางสังคมนั้นตัวกฎหมายและกระบวนการใช้กฎหมายจะต้องมีระบบที่สามารถหลายข้อจำกัดต่อความเป็นธรรมอันได้แก่ ตัวบทกฎหมายที่บัญญัติออกมาใช้บังคับควรเปิดช่องทางที่หลากหลายไว้โดยการบัญญัติเป็นหลักการของเรื่องนั้น ๆ ไว้กว้าง ๆ ตัวอย่างเช่น สิทธิชุมชนซึ่งครอบคลุมสิทธิย่อยๆหลายประการ สิทธิในทางวัฒนธรรมการคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เป็นต้น แม้กฎหมายเป็นกลไกหนึ่งซึ่งถูกนำมาใช้เป็นแหล่งอ้างอิงความยุติธรรมในเชิงประจักษ์ แต่ทว่าบทบาทของอำนาจทางกฎหมายมิได้เป็นหลักประกันของความเป็นธรรมทางสังคมเพียงอย่างเดียว จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ตัวบทกฎหมายและกระบวนการใช้กฎหมายจะต้องมีความเป็นธรรมและเสมอภาค เชื่อมโยงกับบริบทอื่น ๆ ในทุกมิติของสังคม

เข้าใจ "ความเป็นธรรม" ผ่านแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เมื่อทำความเข้าใจประเด็นปัญหาว่าด้วยความเป็นธรรมที่สะท้อนผ่านแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จะพบว่ามันักคิด นักปรัชญาจำนวนมากที่ต่างก็สนใจประเด็นความเป็นธรรมและได้ตกผลึกเป็นแนวคิด ทฤษฎี ซึ่งมีความน่าสนใจและจุดเน้นต่างกัน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (วุฒิชัย สายบุญจง, 2554)

แนวคิดความเป็นธรรมของนักคิดสมัยก่อนคริสตกาลนั้นประกอบไปด้วย Socrates (469-399 ก่อน ค.ศ.) ได้เน้นประเด็นความเป็นธรรมผ่านคุณธรรมของการมีชีวิตที่มีความสุข ซึ่งจะต้องมีคุณธรรมด้านความยุติธรรมประกอบด้วยซึ่งความเป็นธรรมในที่นี้หมายถึง ความยุติธรรมของการแสดงการกระทำที่เคารพสิทธิของผู้อื่นและการไม่ยอมทำความชั่วต่อผู้อื่นแม้ว่าผู้อื่นจะทำอันตรายแก่ตนอีกทั้งในแง่มุมมองของ Plato (427-347 ก่อน ค.ศ.) ยังได้แสดงแนวความคิดเรื่องความเป็นธรรมว่าหมายถึงการให้ทุกคนตามส่วนที่พึงได้รับ ซึ่งคนแต่ละกลุ่มในสังคมนั้นจะทำหน้าที่แตกต่างกัน จึงควรได้รับผลตอบแทนต่างกัน จึงจะถือว่าเป็นความยุติธรรมหรือความเป็นธรรมนอกจากนี้มุมมองของ Aristotle (384-322 ก่อน ค.ศ.) ได้นำเอาความคิดเรื่องของ Socrates และ Plato มาสานต่อกัน โดยได้แบ่งความเป็นธรรมในแง่มุมมองของความยุติธรรมออกเป็น 2 ประเภท คือความยุติธรรมโดยทั่วไปและความยุติธรรมโดยเฉพาะ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ชนิด คือ (1) ความยุติธรรมในการแบ่งปันปันส่วน (2) ความยุติธรรมในการชดเชย และ (3) ความยุติธรรมในการแลกเปลี่ยน

ในขณะที่แนวคิดความเป็นธรรมของนักคิดสมัยคริสตกาลนั้นประกอบไปด้วย Thomas Hobbes (ค.ศ.1588-1679) ซึ่งได้เสนอแนวคิดความเป็นธรรมผ่านมุมมองของความยุติธรรมไว้ว่าความยุติธรรมเป็นกฎธรรมชาติข้อหนึ่งที่ต้อง ซึ่งเกิดจากการรักษาสัญญาและต้องอาศัยการมีเหตุผลนอกจากนี้ในด้านมุมมองของ Jean-Jacques Rousseau (ค.ศ.1712-1778) ได้เสนอความเป็นธรรมในแง่มุมมองความยุติธรรมต่าง ๆ ไว้ คือ 1) ความยุติธรรมจะเกิดขึ้นเมื่อนุษย์ปฏิบัติต่อกันตามความเหมาะสมตามความจำเป็นของแต่ละคน 2) ความยุติธรรมจะเกิดขึ้น เมื่อนุษย์เข้าทำสัญญาประชาคมกันภายใต้เจตจำนงทั่วไป 3) ความยุติธรรม เป็นความดีอย่างหนึ่งซึ่งมาจากพระเจ้า 4) ความยุติธรรม ต้องอาศัยกฎหมายและการปกครองเพราะมนุษย์ไม่รู้ถึงความยุติธรรม อีกทั้งในอีกแง่มุมมองของ John Stuart Mill (ค.ศ.1806-1873) ได้เสนอแนวคิด ความเป็นธรรม ว่าคุณธรรมอย่างหนึ่งและเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ในการดำรงชีพที่ดี โดยจะเกี่ยวข้องกับสิทธิเสรีภาพอย่างมากและที่สำคัญคือเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ เพื่อให้เกิดพันธะและการปฏิบัติต่อกันอย่างเหมาะสม

นอกจากนี้ทฤษฎีที่เกี่ยวกับความเป็นธรรมซึ่งเป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลาย คือ ทฤษฎีความยุติธรรมของ จอห์น ราวล์ส (John Rawls' *A Theory of Justice*, 1971 อ้างถึงใน กิตติพัฒน์ นนทปัทมะกุล, 2553) ซึ่งได้พยายามแสดงหลักการระหว่างเสรีภาพ (liberty) กับความเสมอภาค (equality) โดยนำเสนอให้เห็นชุดของแนวคิดที่มองความยุติธรรมเสมือนการปฏิบัติต่อกันอย่างเป็นธรรม (justice as fairness) ราวล์สใช้แนวคิดดังกล่าวเป็นชุดแนวคิดหลักในการถ่ายทอดเนื้อหาของความยุติธรรมในฐานะที่เป็นการปฏิบัติต่อกันอย่างเป็นธรรม โดยพยายามที่จะแสวงหาหนทางแก้ไขปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งคือ “การกระจายความยุติธรรม” (Distributive Justice) ซึ่งมีหลักการ 2 ข้อ ได้แก่ (1) หลักการพื้นฐานในเสรีภาพประกอบเสมอภาคเท่าเทียมกัน (*A principle of equal basic liberties*) เพื่อปกป้องคุ้มครองเสรีภาพในด้านต่างๆ ที่คุ้นเคยเป็นอันดี อาทิ เสรีภาพในด้านวิชาการ เสรีภาพในการสมาคม และเสรีภาพในการแสดงออก ฯ ทุกคนในสังคมต้องได้รับสิทธิเสรีภาพพื้นฐานอย่างเข้มข้นและอย่างเท่าเทียมกับคนอื่น ๆ ยิ่งไปกว่านั้น ไม่ว่าจะอยู่ในตำแหน่งใดในสังคม เสรีภาพจะเสมือนเป็นตัวแทนทางเลือกที่มีความหมายต่อเรา ตัวอย่างเช่น การมีหลักประกันที่เป็นทางการในด้านเสรีภาพทางการเมืองและเสรีภาพในการรวมตัว (2) หลักการเรื่องความแตกต่าง (*The principle of difference*) หลักการข้อนี้เป็นหลักประกันการยกเว้นให้มีการปฏิบัติต่อสมาชิกของสังคมแตกต่างกันได้หากการปฏิบัตินั้นเป็นไปเพื่อช่วยเหลือคนที่ด้อยกว่าหรือคนเสียเปรียบในสังคม เช่นเป็นความยุติธรรมที่รัฐจะนำภาษีของคนรวยไปสร้างระบบสวัสดิการต่างๆ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของคนยากจน คนชั้นล่าง คนพิการ ฯ ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เป็นต้น ดังนั้นคนที่ด้อยโอกาสที่สุดในสังคมก็ควรจะได้รับโอกาสอย่างทัดเทียมกันด้วยจะเห็นได้ว่า แนวคิดของจอห์น ราวล์สคือการมองว่า สังคมที่มีความยุติธรรมนั้น กฎหมายและสถาบันต่าง ๆ ไม่ควรให้ประโยชน์กับคนกลุ่มหนึ่งบนต้นทุนของคนกลุ่มอื่น ๆ บนฐานธรรมชาติและฐานสังคมที่มีความแตกต่างกัน ในการพัฒนาแนวคิดที่ว่าความยุติธรรมในฐานะความเป็นธรรม “Justice as fairness” ประการแรก ต้องให้ความสำคัญเป็นอันดับต้น ๆ กับเสรีภาพประกอบเท่าเทียมกัน และโอกาสที่เป็นธรรมสำหรับทุกคนในสังคม และประการที่สอง ต้องพยายามแบ่งสรรปันส่วนรายได้และความมั่งคั่งไปยังกลุ่มคนที่ยากจนให้ได้อย่างทั่วถึงที่สุด

ในแง่มุมเชิงสังคมวิทยา แนวคิด “ความเป็นธรรมทางสังคม” เป็นส่วนหนึ่งของระบบทางสังคมซึ่งทุกสังคมล้วนมีโครงสร้างพื้นฐานของสถาบันทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ องค์ประกอบเหล่านี้อยู่ภายใต้ข้อตกลงร่วมกันทางสังคมที่เป็นผลผลิตของระบบกฎหมาย โดยความเป็นธรรมทางสังคมยังครอบคลุมโครงสร้างสังคมในส่วนอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากระบบกฎหมายด้วย ซึ่งความเหมาะสมของความเท่าเทียมเพื่อนำไปสู่ความเป็นธรรมนั้น ล้วนถูกผูกไว้โดยบริบททางสังคม โดยสรุปแล้ว แนวคิดของความเป็นธรรมทางสังคมมีพื้นฐานตามหลักการดังต่อไปนี้ (1) เงื่อนไขของความไม่เท่าเทียมที่ต้องได้รับการแก้ไขไปสู่ความเป็นธรรม (2) การกระจายความมั่งคั่งอำนาจและสถานะ ไปยังบุคคลชุมชนและสังคมส่วนรวม และ (3) เป็นความรับผิดชอบของรัฐบาลหรือผู้มีอำนาจ ที่จะประกันคุณภาพชีวิตพื้นฐานแก่ประชาชนทุกคนอย่างเท่าเทียม (Sociology guide, 2013)

งานวิจัยความเป็นธรรม /ไม่เป็นธรรม ในมิติต่างๆ

จะพบว่างานวิจัยที่ได้ศึกษาประเด็นความเป็นธรรม/ความไม่เป็นธรรมในสังคมผ่านมิติต่าง ๆ ซึ่งมีความหลากหลาย ซับซ้อนในแง่มุมมองการวิเคราะห์ สังเคราะห์ที่ต่างมุมมองกันออกไป โดยสามารถนำเสนอได้ดังต่อไปนี้

งานวิจัยส่วนที่หนึ่ง เป็นงานที่ศึกษาประเด็นความเป็นธรรมกับคนชายขอบของสังคม ซึ่งงานศึกษาของ กุลภา วจนสาระ (2555) ได้ชี้ให้เห็นว่า สังคมไทยไม่เคยมีความคิดเรื่องความเป็นธรรมแต่ยอมรับความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาคระหว่างคนแต่ละชั้นเป็นแก่นสำคัญในแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคม ทำให้ความเป็นธรรมในสังคมไทยมีลักษณะ คือมองความเป็นธรรมทางศีลธรรมภายใต้กฎแห่งกรรมของพุทธศาสนา นำไปสู่การยอมรับความไม่เท่าเทียมกันของมนุษย์ การเข้าใจความเป็นธรรมอย่างสัมพันธ์กับวัฒนธรรมอุปถัมภ์ การยอมรับความยุติธรรมที่สัมพันธ์กับสถานะทางสังคมและอำนาจที่มีเหนือกว่า ตลอดจนความพยายามสร้างความเป็นธรรมทางสังคมให้เกิดขึ้นด้วยการปรับใช้แนวคิดด้านสิทธิมนุษยชน แต่ด้วยเหตุที่กลุ่มประชากรชายขอบในสังคมไทยยังคงถูกมองอย่างแตกต่างและเป็นอื่นความเป็นธรรมทางสังคมซึ่งเชื่อกันได้บนพื้นฐานของการตระหนักถึงความเท่าเทียมในการเป็นมนุษย์และการจัดสรรปันส่วนกระจายความเป็นธรรมนั้นจึงยังเป็นสิ่งที่ห่างไกลความเป็นจริงในสังคมไทยอย่างยิ่ง ในขณะที่งานศึกษาของ วุฒิชัย สายบุญจง(2554) ซึ่งศึกษาความเป็นธรรมในทัศนะของชาวมุสลิมพบว่า ความหมายของความเป็นธรรมในทัศนะนี้ คือ การมีความเสมอภาคและเท่าเทียมกัน การได้รับโอกาสต่างๆตามสิทธิของความเป็นมนุษย์และมีความเที่ยงธรรมไม่เอินเอียง การได้รับการปฏิบัติจากรัฐอย่างเท่าเทียมกัน และได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกันการไม่เบียดเบียนและละเมิดสิทธิของกันและกัน ในอีกแง่หนึ่งงานวิจัยของ ชฤทธิ์ มีสิทธิ์ (2555) ได้ศึกษาความไม่เป็นธรรมของกลุ่มคนแรงงานพบว่าแรงงานเป็นกลุ่มคนผู้ขาดโอกาส มีคุณภาพชีวิตที่ต่ำ และต้องเผชิญกับความไม่เป็นธรรมในหลายด้าน โดยภาคประชาสังคมมีความคาดหวังว่า กฎหมายและกระบวนการยุติธรรมด้านแรงงาน น่าจะได้มีส่วนในการสร้างความเป็นธรรมหรือลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้แก่แรงงานได้ นอกจากนี้ สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย(2555) ยังได้ศึกษาความเป็นธรรม/ความไม่เป็นธรรมของกลุ่มคนชายขอบในด้านการจัดการทรัพยากรและการเกษตร พบว่าสาเหตุของความไม่เป็นธรรมคือระบบการรวมศูนย์อำนาจรัฐต่อทรัพยากร โดยเชื่อมโยงไปกับการขยายตัวของทุนโลกาภิวัตน์ ซึ่งรัฐเป็นกลไกสำคัญ ผ่านห่วงโซ่ความไม่เป็นธรรมตั้งแต่ต้นทางเมื่อสิทธิในทรัพยากรของชุมชนถูกปิดกั้น ลิดรอน ทรัพยากรสาธารณะถูกถ่ายโอนสู่ระบบกรรมสิทธิ์ผูกขาดของรัฐและทุนเพื่อความมั่งคั่งข้อเสนอต่อการสร้างความเป็นธรรมในบริบทดังกล่าวจึงเน้นไปที่สิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนที่ควรเท่าเทียมกันการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดและตรวจสอบนโยบาย

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าท้ายที่สุดประเด็นเรื่องความเป็นธรรมก็ต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนที่อยู่ชายขอบของอำนาจในสังคม งานศึกษาข้างต้นชี้ชวนให้เห็นว่าความเป็นธรรมกับคนชายขอบได้ถูกเชื่อมประสานกันผ่านแนวคิดสิทธิมนุษยชน โดยกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของภาครัฐถูกคาดหวังให้เป็นเครื่องมือผลิตสร้าง จัดการความเป็นธรรมแก่กลุ่มคนชายขอบของสังคม ซึ่งดูเหมือนจะเป็นสิ่งเพื่อฝันสำหรับสังคมไทยในปัจจุบัน การสร้างความเป็นธรรมต่อคนชายขอบในสังคมจึงควรเปิดโอกาสขยายกว้างผ่านมิติกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคมควบคู่กันด้วย

งานวิจัยส่วนที่สอง เป็นงานที่ศึกษาประเด็นความเป็นธรรมกับความเหลื่อมล้ำจากกระบวนการพัฒนา ซึ่งงานวิจัยของ พิรธ บุญรัตน์พันธุ์ และคณะ (2555) ชี้ให้เห็นว่าปัญหาความไม่เป็นธรรมและความเหลื่อมล้ำที่รุนแรงในสังคมไทยอันดับแรก คือ ปัญหาความยากจน รองลงมา คือ ปัญหาการเข้าถึงทรัพยากร โดยงานวิจัยชิ้นนี้ได้เสนอประเด็นยุทธศาสตร์แก้ปัญหาดังกล่าว คือ การเสริมสร้างเศรษฐกิจฐานชุมชนและการเข้าถึงทรัพยากร การหนุนเสริมพลังการพัฒนาสังคมและสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคม ตลอดจนการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสร้างหลักประกันความเป็นอยู่ ในขณะที่งานศึกษาของ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2555) พบว่า ปัญหาการพัฒนาที่ไม่เป็นธรรมเกิดขึ้นเมื่ออำนาจรัฐและระบบทุนกำกับและควบคุมพื้นที่อย่างเข้มข้น กฎเกณฑ์ท้องถิ่นเดิมเริ่มไม่ทำงานหรือไม่เป็นที่ยอมรับ เมื่อถูกจากภายนอก คือตลาดและรัฐเข้าไปภายในชุมชนมากขึ้นแต่กฎเกณฑ์ท้องถิ่นอ่อนแอลง จนกระทั่งรวมไม่สามารถเข้าไปจัดการปัญหาได้ อีกทั้งยังมีสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งคือ อคติทางชาติพันธุ์ การถูกเหยียดหยาม ถูกเลือกปฏิบัติในการให้บริการต่างๆ รวมทั้งการใช้กฎหมายเชิงเดี่ยวงานวิจัยชิ้นนี้ได้มีข้อเสนอต่อแนวทางการสร้างความเป็นธรรม 4 ประการ คือ การสร้างกลไกเชิงสถาบันที่มาจากกระบวนการมีส่วนร่วม การสร้างข้อตกลงให้เป็นทางการในระดับท้องถิ่น การรับรองสิทธิทางวัฒนธรรมโดยกระบวนการยุติธรรม และการเปลี่ยนแปลงระดับนโยบาย ในอีกแง่มุมหนึ่งงานศึกษาของ ไพสิฐ พาณิชย์กุล (2556) ได้เสนอว่า ความเป็นธรรมในสังคมไทยเป็นสองส่วน คือ (1) ส่วนที่เปิดเผย ซึ่งสามารถมองเห็นข้อเท็จจริงจากปรากฏการณ์สังคมทั่วไป ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ความเหลื่อมล้ำทางสังคมและความเหลื่อมล้ำทางการเมือง (2) ส่วนที่ซ่อนเร้น หมายถึง ส่วนที่แทรกตัวอยู่ในสังคมที่สลับซับซ้อน ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำในมิติทางวัฒนธรรม ซึ่งอยู่ลึกในโครงสร้างของสังคม

งานวิจัยส่วนที่สาม เป็นงานที่ศึกษาประเด็นความเป็นธรรมในด้านสุขภาพ ซึ่งงานศึกษาของ ศุภสิทธิ์ พรธรรณูโณทัย (2543) พบว่า ปัญหาความไม่เป็นธรรมทางสุขภาพ เป็นเพียงอาการแสดงอย่างหนึ่งที่มีสาเหตุจากความไม่เป็นธรรมในระบบอื่น ๆ สำหรับการแก้ปัญหาความไม่เป็นธรรมทางระบบสุขภาพ ควรเน้นปฏิรูปที่การสร้างหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ส่วนในภาคประชาสังคมควรมีส่วนในการเฝ้าติดตามการปฏิรูประบบสุขภาพด้วยการใช้ชุดดัชนีวัดความเป็นธรรมของระบบสุขภาพ โดยข้อสรุปดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุพจน์ เต็มดวง (2553) ซึ่งพบว่า ความเจ็บป่วยหรือความไม่เป็นธรรมทางสุขภาพเป็นส่วนหนึ่งมาจากความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่เป็นธรรม โดยคนบางกลุ่มถูกกีดกันออกจากผลประโยชน์โดยเฉพาะเงิน อำนาจและทรัพยากรที่จะนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต ทำให้คนเหล่านั้นป่วยเนื่องจากไม่ได้รับสิ่งที่จำเป็นต่อสุขภาพซึ่งเป็นสิทธิโดยชอบธรรม ทั้งนี้สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้โดยการสร้างความเป็นธรรมทางสุขภาพและความเป็นธรรมทางสังคม

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเป็นธรรม/ความไม่เป็นธรรมซึ่งกล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นการศึกษาครอบคลุมในประเด็นทั้งความเป็นธรรมกับกลุ่มคนผู้ด้อยโอกาสในสังคม ปัญหาความเหลื่อมล้ำตลอดจนงานศึกษาความเป็นธรรมเชื่อมโยงกับประเด็นด้านสุขภาพ ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความซับซ้อน หลากหลายมิติของ “ความเป็นธรรมทางสังคม” งานวิจัยหลายชิ้นเผยให้เห็นความไม่เป็นธรรมกับคนบางกลุ่มในสังคมผ่านมิติการยอมรับ การมีส่วนร่วม ซึ่งเหล่านี้ล้วนก้าวข้ามการยึดติดว่าความเป็นธรรมจำเป็นต้องเชื่อมโยงกับมิติกฎหมาย กฎเกณฑ์เท่านั้น สิ่งหนึ่งซึ่งสะท้อนผ่านการทบทวนรวบรวมนงานวิจัยด้านความเป็นธรรมทางสังคม คือ ความสลับซับซ้อนที่อยู่เบื้องหลังความเป็นธรรมนั้นมีความหลากหลายเชื่อมโยงกับทุกบริบทของสังคม ดังนั้นการจะชี้วัดจัดการประเด็นเรื่องความเป็นธรรมจึงจำเป็นต้องอาศัยความเข้าใจในทุกมิติสังคม เพื่อไม่ให้ “ความเป็นธรรม” ถูกลดทอนเงื่อนไขที่ซับซ้อนหลากหลายลงไป

การสร้างดัชนีชี้วัดความเป็นธรรมทั้งในและต่างประเทศ

จากการที่มุมมองของ “ความเป็นธรรม” มีด้วยกันหลากหลายมิติ ตลอดจนมีความซับซ้อนภายใต้เงื่อนไขต่าง ๆ ตามแต่ละบริบทสังคมการสร้างดัชนีชี้วัดความเป็นธรรมจึงถูกพัฒนาขึ้นในแง่มุมที่หลายหลากโดยขึ้นกับบริบทของการนำไปใช้ประโยชน์ทางสังคม ทั้งนี้สามารถรวบรวมดัชนีชี้วัดความเป็นธรรมทั้งในและต่างประเทศนำเสนอได้ดังต่อไปนี้

1. Rule of Law Index (2006)

เป็นดัชนีชี้วัดความเป็นธรรมที่พัฒนาขึ้นโดยองค์กรหนึ่งในสหรัฐ ชื่อว่า “The World Justice Project” ซึ่งมีเป้าหมายเสริมสร้างหลักนิติธรรม (Rule of law) เพื่อการพัฒนาการสร้างความโอกาสและความเท่าเทียมให้แก่ชุมชนและสังคม โดยได้จัดทำดัชนีชี้วัดที่เรียกว่า “The WJP Rule of Law Index” ซึ่งประกอบด้วยปัจจัย 9 ประการ ได้แก่

- (1) Constraints on government powers: รัฐใช้อำนาจถูกต้อง อยู่ในขอบเขต
- (2) Absence of corruption: ไม่มีการคอร์รัปชันในระบบ
- (3) Open government: การมีระเบียบและความมั่นคงปลอดภัย
- (4) Fundamental rights: ประชาชนทุกคนถูกปฏิบัติและมีสิทธิในการแสดงความคิดเห็นได้อย่างเท่าเทียมกัน
- (5) Order and security: กฎหมายมีเสถียรภาพ เข้าถึงได้ เปิดเผย โปร่งใส
- (6) Regulatory enforcement: กระบวนการบังคับใช้กฎหมายมีประสิทธิภาพ
- (7) Civil justice: ประชาชนสามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้ ไม่มีการกีดกัน ไม่ล่าช้า
- (8) Criminal justice: มีการสืบสวนที่มีประสิทธิภาพ ทันเวลา
- (9) Informal justice: กระบวนการยุติธรรมที่ไม่เป็นทางการทำงานได้อย่างเหมาะสม มีประสิทธิภาพ

โดยแต่ละปัจจัยมีองค์ประกอบอีกหลายประการนอกจากนี้ Rule of Law Index นั้นจะมีการสำรวจและเปรียบเทียบประเทศต่าง ๆ ถึง 99 ประเทศทั่วโลก ซึ่งประเทศไทยก็ถูกสำรวจและจัดอันดับด้วยเช่นเดียวกัน (The World Justice Project, 2014)

2. Justice Index (2011)

“Justice Index” เป็นดัชนีชี้วัดความเป็นธรรมที่สร้างขึ้นโดย Amy Bach โดยได้เก็บข้อมูลจากศาลชั้นต้น (Trial court) ทั่วประเทศสหรัฐอเมริกา เพื่อนำมาสร้างเป็นดัชนี Justice Index ซึ่งมีเป้าหมายในการประเมินความสามารถของศาลทั่วประเทศและทำให้เกิดการพัฒนาการให้บริการด้านกฎหมายที่เป็นธรรมมากขึ้น ทั้งนี้องค์ประกอบของการวัดประกอบด้วย 3 ประเด็นหลัก คือ

- (1) Public safety (ความสามารถในการรักษาปลอดภัยให้แก่ประชาชน)
- (2) Fairness and accuracy (ความยุติธรรม ถูกต้อง ไม่ดำเนินคดีผิดคน)
- (3) Fiscal responsibility (การดำเนินงานมีประสิทธิภาพ ไม่ทำให้เกิดต้นทุนกับศาลภาครัฐ และประชาชนที่เกี่ยวข้องมากเกินไป)

3. Composite Index of Human Deprivation – IHD (ดัชนีชี้วัดความขัดสนรวม) (2542)

เป็นดัชนีชี้วัดความเป็นธรรมที่พัฒนาขึ้นโดย United Nations Development Programme (UNDP) มุ่งเน้นวัดความเป็นธรรมทางความเหลื่อมล้ำในด้านความยากจนเชิงรายได้ (income poverty) และความขัดสนด้อยโอกาส (non – income poverty) โดยมีหน่วยวิเคราะห์ระดับบุคคลและครัวเรือนมีองค์ประกอบ 8 ตัวคือ 1) รายได้ 2) สุขภาพ 3) การศึกษา 4) การจ้างงาน 5) ที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม 6) การสื่อสารและคมนาคม 7) การอุปโภคบริโภคและ 8) สถานภาพผู้หญิง

4. มาตรฐานและตัวชี้วัดความมั่นคงของมนุษย์ (2547)

พัฒนาขึ้นโดยกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เป็นดัชนีชี้วัดที่ใช้มิติพิจารณา 3 ด้านคือการถูกกลั่นแกล้งสิทธิการขาดโอกาสและการถูกคุกคาม โดยมีหน่วยวิเคราะห์ระดับบุคคลครอบครัวและชุมชน ซึ่งมี 10 องค์ประกอบได้แก่ 1) เศรษฐกิจ 2) การเมืองการบริหาร 3) สุขภาพ 4) อาหาร 5) การศึกษา 6) ศาสนาและความเชื่อ 7) ที่อยู่อาศัย 8) สิ่งแวดล้อม 9) ครอบครัวและ 10) ชุมชน

5. ตัวชี้วัดการพัฒนาด้านความเป็นธรรม (2554)

จัดทำโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีองค์ประกอบตัวชี้วัดดังนี้

- (1) สัดส่วนรายได้ระหว่างกลุ่มประชากรและพื้นที่
- (2) สัดส่วนของมูลค่าผลผลิตวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมในผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ
- (3) อัตราการเข้าสู่ตลาดแรงงานของผู้สูงอายุ สตรี และผู้พิการ
- (4) สัดส่วนประชากรที่สามารถเข้าถึงการคุ้มครองทางสังคมที่มีคุณภาพจำแนกตามเพศ อายุ อาชีพ และสัดส่วนของแรงงานนอกระบบประกันสังคมที่เข้าถึงระบบสวัสดิการสังคมของกำลังแรงงานทั้งหมด
- (5) สัดส่วนผู้หญิงในระดับบริหารหรือในระดับการตัดสินใจทั้งในภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน และภาคการเมืองในระดับชาติและระดับท้องถิ่น และช่องว่างรายได้ระหว่างแรงงานชายและหญิง
- (6) ดัชนีภาพลักษณ์การทุจริตประพฤติมิชอบ
- (7) ดัชนีความสงบสุข
- (8) ดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน

6. ความเป็นธรรมในระบบสุขภาพ (2543)

พัฒนาขึ้นโดยสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข ซึ่งชุดดัชนีชี้วัดเป้าหมายความเป็นธรรมของการปฏิรูประบบสุขภาพ มี 9 ประการ ได้แก่ (1) การสาธารณสุขสหสาขา (2) อุปสรรคด้านการเงินของการเข้าถึงบริการ อุปสรรคที่ไม่ใช่ด้านการเงินของการเข้าถึงบริการ (3) ความบูรณาการของสิทธิประโยชน์ (4) ความเป็นธรรมของการคลังเพื่อสุขภาพ (5) ประสิทธิภาพและคุณภาพของบริการ (6) ประสิทธิภาพในเชิงบริหาร (7) ความโปร่งใส (8) ความเป็นประชาธิปไตย (9) ความเป็นอิสระของผู้ป่วยและผู้ให้บริการ

ตาราง 1 ตัวอย่างดัชนีชี้วัดความเป็นธรรมทั้งในและต่างประเทศ

ชื่อเครื่องมือ	หน่วยงาน/องค์กร ดำเนินการ	สาระสำคัญ	มิติความเป็นธรรมและ การใช้ประโยชน์
1. The WJP Rule of Law Index	The World Justice Project(WJP)	constraints on government powers, absence of corruption, open government, fundamental rights, order and security, regulatory enforcement, civil justice, criminal justice, informal justice	- มิติเชิงกฎหมาย บรรทัดฐาน - เสริมสร้างหลักนิติธรรม เพื่อพัฒนาการ สร้างโอกาสความเท่าเทียมให้แก่สังคม
2. Justice Index	Amy Bach	(1) Public safety (2) Fairness and accuracy (3) Fiscal responsibility	- มิติเชิงกฎหมาย บรรทัดฐาน - ประเมินความสามารถ ของศาลและพัฒนาการ ให้บริการด้านกฎหมายที่ เป็นธรรมขึ้น
3. IHD	United Nations Development Programme (UNDP)	(1)รายได้(2)สุขภาพ(3)การศึกษา (4)การจ้างงาน(5)ที่อยู่อาศัยและ สิ่งแวดล้อม(6)การสื่อสารและ คมนาคม (7)การอุปโภคบริโภคและ (8)สถานภาพผู้หญิง	- มิติการมีส่วนร่วม - มิติการกระจาย ทรัพยากร - วัดความเป็นธรรมทาง ความเหลื่อมล้ำในด้าน ความยากจนเชิงรายได้ และความขัดสนด้วย โอกาส
4. มาตรฐานและ ตัวชี้วัดความ มั่นคงของมนุษย์	กระทรวงพัฒนา สังคมและความ มั่นคงของมนุษย์	(1)เศรษฐกิจ(2)การเมืองการบริหาร (3)สุขภาพ(4)อาหาร(5)การศึกษา (6)ศาสนาและความเชื่อ(7)ที่อยู่ อาศัย (8)สิ่งแวดล้อม(9)ครอบครัวและ (10)ชุมชน	- มิติการมีส่วนร่วม - มิติการกระจาย ทรัพยากร - พิจารณาด้านการถูก ลิดรอนสิทธิ, การขาด โอกาส, และ การถูก คุกคาม

5. ตัวชี้วัดการพัฒนาด้านความเป็นธรรม	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.)	(1) สัดส่วนรายได้ระหว่างกลุ่มประชากรและพื้นที่ (2) สัดส่วนของมูลค่าผลผลิตมวลรวมกลางและขนาดย่อม (3) อัตราการเข้าสู่ตลาดแรงงานของผู้สูงอายุสตรีและผู้พิการ (4) สัดส่วนประชากรที่สามารถเข้าถึงการคุ้มครองทางสังคม (5) สัดส่วนผู้หญิงในระดับบริหารและช่องว่างรายได้ระหว่างแรงงานชายและหญิง (6) ดัชนีภาพลักษณ์การทุจริต (7) ดัชนีความสงบสุข (8) ดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน	- มิติการยอมรับ - มิติการมีส่วนร่วม - มิติการกระจายทรัพยากร - มิติเชิงกฎหมาย บรรทัดฐาน - เพื่อชี้วัดความเป็นธรรมในมิติต่างๆ และนำเสนอหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง
6. ความเป็นธรรมในระบบสุขภาพ	สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข	(1) การสาธารณสุขสหสาขา (2) อุปสรรคการเข้าถึงบริการ (3) ความบูรณาการของสิทธิประโยชน์ (4) ความเป็นธรรมของการคลังเพื่อสุขภาพ (5) ประสิทธิภาพและคุณภาพของบริการ (6) ประสิทธิภาพในเชิงบริหาร (7) ความโปร่งใส (8) ความเป็นประชาธิปไตย (9) ความเป็นอิสระของผู้ป่วยและผู้ให้บริการ	- มิติการมีส่วนร่วม - มิติการกระจายทรัพยากร - เพื่อวัดเป้าหมายความเป็นธรรมของการปฏิรูประบบสุขภาพ

(ที่มา: พัฒนาโดยผู้เขียนบทความ, 2557)

จากตัวอย่างดัชนีชี้วัดความเป็นธรรมทั้งในและต่างประเทศที่นำเสนอข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่าการผลิตสร้างเครื่องมือชี้วัดความเป็นธรรมในแต่ละด้านนั้นล้วนขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการนำไปใช้ประโยชน์ ซึ่งดัชนีชี้วัดส่วนใหญ่ได้มุ่งเน้นการวัดความเป็นธรรมในแง่มูลค่ากีด ดังจะเห็นได้จาก The WJP Rule of Law Index และ Justice Index ซึ่งต่างก็ล้วนวัดความเป็นธรรมเชิงกฎหมายทางกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมเป็นหลัก นอกจากนี้ ดัชนีตัวชี้วัด IHD และ ดัชนีความเป็นธรรมในระบบสุขภาพ ก็มุ่งเน้นการวัดความเป็นธรรมทางด้านความเหลื่อมล้ำในมิติการกระจายทรัพยากรเป็นหลัก เหล่านี้จึงอาจเป็นข้อจำกัดของดัชนีตัวชี้วัดความเป็นธรรมในปัจจุบันที่เน้นเฉพาะในแง่มูลค่ากีดของการนำไปใช้ประโยชน์ภายใต้หน่วยงานหรือองค์กรที่ดำเนินการเท่านั้น ในขณะที่ การรับรู้ รับทราบข้อมูลด้านความเป็นธรรมทางสังคมที่ครอบคลุมในทุกมิติของสังคมนั้นอาจจำเป็นต้องพัฒนาสร้างตัวชี้วัดที่ครอบคลุมเชื่อมโยงในทุกมิติของบริบททางสังคมมากขึ้น

ข้อสรุปและข้อเสนอการสร้างความยั่งยืนความเป็นธรรมสำหรับสังคมไทย

การที่ประเด็นเรื่อง “ความเป็นธรรม” ประกอบด้วยหลากหลายมิติ หลายมุมมองทำให้ในทางปฏิบัติแล้วการสร้างหรือการนำดัชนีตัวหนึ่งตัวใดมาบ่งชี้หรือสรุปทุกบริบทความเป็นธรรมของสังคมไทยจึงย่อมมีข้อจำกัดอย่างมากโดยอาจนำไปสู่การลดทอนปรากฏการณ์จริงที่สลับซับซ้อนและมีหลายมิติให้เหลือมุมมองที่แคบลง จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ดัชนีตัวชี้วัดที่สร้างขึ้นมานั้นต้องมีความหลากหลายในแง่ของมิติมุมมองความเป็นธรรมทางสังคม ทั้งนี้จากการทบทวนรวบรวมแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยเชิงสังเคราะห์ ตลอดจนตัวอย่างดัชนีชี้วัดทั้งในและต่างประเทศทำให้สะท้อนภาพของความเป็นธรรมในมิติต่าง ๆ ที่หลากหลาย ซึ่งสามารถนำไปพัฒนาต่อยอดเป็นดัชนีตัวชี้วัดสำหรับสังคมไทยได้ โดยผ่านมิติความเป็นธรรมดังต่อไปนี้

1. *ความเป็นธรรมในมิติการยอมรับ* สะท้อนผ่านผ่านแง่มุมเชิงสังคม วัฒนธรรม ซึ่งจะพบว่ามีความสำคัญและเป็นมิติความเป็นธรรมที่มักถูกละเลย ไม่ได้นำมาเป็นองค์ประกอบของดัชนีตัวชี้วัดเท่าใดนัก ทั้งที่มิติการยอมรับนั้นเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เป็นสาเหตุของความเป็นธรรม/ความไม่เป็นธรรมในสังคม โดยเฉพาะสังคมไทยซึ่งมีความเหลื่อมล้ำด้านช่วงชั้นทางสังคมนำไปสู่ประเด็นเรื่องคนชายขอบซึ่งไม่ได้รับการยอมรับและขาดความเป็นธรรมทางสังคม ตัวอย่างปัจจัยเงื่อนไขของมิติการยอมรับ เช่น การยอมรับและเคารพในการแสดงอัตลักษณ์ตัวตนของคนในชาติที่แตกต่างหลากหลาย ทั้งการเมือง ชชาติพันธุ์ วัฒนธรรมความเชื่อศาสนา เพศภาวะ, การคืนพื้นที่ทางสังคมแก่คนชายขอบ, ตลอดจนการไม่เลือกปฏิบัติ เป็นต้น

2. *ความเป็นธรรมในมิติการมีส่วนร่วม* สะท้อนผ่านผ่านแง่มุมเชิงรัฐศาสตร์ การเมืองการปกครองและอำนาจ กล่าวได้ว่าเป็นหนึ่งในมิติที่สำคัญของการชี้วัดความเป็นธรรมในบริบทสังคมไทย เนื่องจากการมีส่วนร่วมถือเป็นหลักการพื้นฐานของสังคมประชาธิปไตย ซึ่งมีนัยยะต่อความเป็นธรรมของสังคมไทยอย่างยิ่ง ตัวอย่างปัจจัยเงื่อนไขของมิติการมีส่วนร่วม เช่น การมีสิทธิ เสรีภาพในการออกแบบ จัดการแบบแผนชีวิตส่วนบุคคล, โอกาสในการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ, การมีส่วนร่วมผ่านกิจกรรมในพื้นที่ของประชาธิปไตย, มีส่วนร่วมผ่านสิทธิในทรัพยากร เช่น สิทธิชุมชน สิทธิพลเมือง เป็นต้น

3. *ความเป็นธรรมในมิติการกระจายทรัพยากร* สะท้อนผ่านผ่านแง่มุมเชิงเศรษฐศาสตร์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสภาพการณ์ปัญหาความไม่เป็นธรรมในด้านความเหลื่อมล้ำทางสังคม โดยเฉพาะการจัดสรรทรัพยากร สภาพปัญหาความยากจน ตลอดจนการเข้าถึงสาธารณูปโภค และบริการสาธารณะ ตัวอย่างปัจจัยเงื่อนไขของมิติการกระจายทรัพยากร เช่น ความยาก/ง่ายในการเข้าถึงทรัพยากร, ปัญหาความยากจน/ ช่องว่างระหว่างคนรวยคนจน, โอกาสในการเข้าถึงบริการสาธารณะ บริการด้านสุขภาพและการศึกษา ฯลฯ

4. *ความเป็นธรรมในมิติเชิงกฎหมาย* บรรทัดฐานสะท้อนผ่านผ่านแง่มุมเชิงนิติศาสตร์ โดยกฎหมาย บรรทัดฐานภายใต้ระบบกฎหมายถือเป็นหนึ่งในกลไกทางสังคมซึ่งมีนัยยะที่ใช้เป็นแหล่งอ้างอิงถึงความเป็นธรรมทางสังคมในภาคส่วนของกระบวนการยุติธรรมได้ ตัวอย่างปัจจัยเงื่อนไขของนิติกฎหมาย บรรทัดฐาน เช่น กลไกของระบบยุติธรรมมีอุดมการณ์หลักนิติรัฐ/นิติธรรม (the Rule of Law) ซึ่งประกอบด้วยรัฐบาลที่มีอำนาจจำกัด สิทธิเสรีภาพของผู้นพลเรือนและระบบศาลที่มีความ

อิสระ, การใช้กฎหมายอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม, ภาศึการพัฒนาต่างๆ มีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรม เป็นต้น

ภายใต้ความเป็นนามธรรมและเงื่อนไขข้อจำกัดที่ซับซ้อน สันโนลของประเด็น “ความเป็นธรรม” ฉะนั้นการพยายามทบทวน ตรวจสอบมิติมุมมองที่หลากหลาย ก็ถือเป็นกระบวนการหนึ่งซึ่งเป็นหลักพื้นฐานและมีความสำคัญ เพื่อจะนำไปสู่การสร้างดัชนีตัวชี้วัดความเป็นธรรมผ่านประเด็นที่หลากหลายมิติ ให้มีความครอบคลุมเชื่อมโยงในบริบทต่างๆสำหรับสังคมไทย

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2553). *การศึกษาและพัฒนามาตรฐานและตัวชี้วัดความมั่นคงของมนุษย์*. กรุงเทพฯ : กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2555). *การพัฒนาดัชนีวัดความเหลื่อมล้ำในกระบวนการยุติธรรม*. เข้าถึงเมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2557, สืบค้นจาก <http://www.kriengsak.com>.

เกษม เพ็ญนิรันดร์. (2557). *ความเป็นธรรมในสังคมไทย* (วิดีโอ). การเสวนาวิชาการ จัดโดย ศูนย์ศึกษาสังคม

และวัฒนธรรมร่วมสมัย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์วันที่ 25 กุมภาพันธ์

2557. http://www.youtube.com/watch?v=yesLUTYJn_w&feature=youtu.be

เกษียร เตชะพีระ. (2557). *ความเป็นธรรมในสังคมไทย* (วิดีโอ). การเสวนาวิชาการ จัดโดย ศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์วันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2557. จาก <http://www.youtube.com/watch?v=JTGT5CJ61QA>

กิตติพัฒน์นพปัทมเดช. (2543). *ทฤษฎีความยุติธรรมของจอห์น ราวส์(John Rawls' A Theory of*

Justice). คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. เข้าถึงเมื่อวันที่

3 พฤษภาคม 2557, สืบค้นจาก www.tu.ac.th/org/socadm/pakvicha/doctor/SW.313.-3.doc

กุลภา วจนสาร. (2555). *มองหาความเป็นธรรมในสังคมไทยผ่านคนชายขอบ Social Justice in Thai Society: Looking Beyond 'Marginalised' People*. สถาบันวิจัยประชากรและสังคมมหาวิทยาลัยมหิดล. เข้าถึงเมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม 2557, สืบค้นจาก

www2.ipsr.mahidol.ac.th/ConferenceVIII/.../1-SocialJustice- Kulapa.pdf

เฉลิมศักดิ์ จันทรม. (2551). *ผู้ตรวจการแผ่นดินกับการเสริมสร้างความเป็นธรรมในสังคม*. งานเอกสาร วิชาการหลักสูตร ผู้บริหารกระบวนการยุติธรรมระดับสูง (บ.ย.ส.) รุ่นที่11. วิทยาลัยการยุติธรรมสำนักงานศาลยุติธรรม.

- ชฤทธิ มีสิทธิ์. (2555). รายงานการศึกษาเรื่องความเหลื่อมล้ำทางสังคมของผู้ใช้แรงงานในภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ. สนับสนุนโดยทุนอุดหนุนการวิจัย โดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประเวศ วะสี. (2554). *ความเป็นธรรม เรื่องใหญ่ที่สุดของประเทศไทย*. เข้าถึงเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม 2557, สืบค้นจาก <http://www.thaipost.net/node/1893>
- พิรธ บุนยรัตพันธุ์ และคณะ. (2555). *ชุดโครงการวิจัย เรื่องการศึกษาเพื่อพัฒนานโยบายและกลไกการส่งเสริมความเสมอภาคและความเป็นธรรมในสังคม*. สถาบันเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ไพสิฐ พาณิชย์กุล. (2555). *เข้าใจ “ความยุติธรรมทางสังคม”*. สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไพสิฐ พาณิชย์กุล. (2556). *ความเป็นธรรมทางสังคม*. โครงการพัฒนาความเป็นธรรมทางสังคม เพื่อสังคมสุขภาวะสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. เข้าถึงเมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม 2557, สืบค้นจาก <http://social-agenda.org/article/1605>.
- วรเจตน์ ภาคีรัตน์. (2557). *ความเป็นธรรมในสังคมไทย (วิดิทัศน์)*. การเสวนาวิชาการ จัดโดย ศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์วันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2557. <http://www.youtube.com/watch?v=jvC5Ggi4DMA&feature=youtu.be>
- วุฒิชัย สายบุญจง. (2554). *ความเป็นธรรมในทัศนะของชาวมุสลิม : กรณีศึกษา ชุมชนธณีคำแขวงโคกแฝก เขตหนองจอก กรุงเทพมหานคร*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารการพัฒนาสังคม) คณะพัฒนาและสิ่งแวดล้อมสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สำนักงานปฏิรูป (สปร.). (2555). *“ปฏิรูปกระบวนการยุติธรรม ปฏิรูปประเทศไทย”*. กรุงเทพฯ: องค์การกระจายเสียงและแพร่ภาพสาธารณะแห่งประเทศไทย (ส.ส.ท.)
- สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับคณะทำงานวาระทางสังคมและเครือข่าย. (2555). *รายงาน การสังเคราะห์งานศึกษาในปีที่ 2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและมาตรการต่าง ๆ ในภาพรวมนโยบายเฉพาะด้าน และตัวชี้วัดความไม่เป็นธรรมทางสังคมในภาพรวมที่สะท้อนปัจจัยสังคมกำหนดสุขภาพ*.
- สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2555). *บทสรุปรายงานโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมการจัดการเรียนรู้ของประชาชนเพื่อสร้างความเป็นธรรมทางสังคมกรณีอำเภอถ้ำทอง จังหวัดเชียงใหม่*.

- สุพจน์ เต๋นดวง. (2553). *ความไม่เป็นธรรมทางสุขภาพและตัวกำหนดสุขภาพเชิงสังคม*. คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕ – ๒๕๕๙)*.
- สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2554). *ยุทธศาสตร์กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ พ.ศ. 2555 – 2559*.
- ศุภสิทธิ์ พรธรรมาภัย. (2543). *ความเป็นธรรมในระบบสุขภาพ*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.
- ศูนย์ข่าวเพื่อชุมชน สำนักข่าวอิศรา. (2556). *จุฬาเปิดรายงานความเหลื่อมล้ำ'55 – ประชาชนย่ำแย่หลายเกษตรกรรมทางเลือก*. เข้าถึงเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม 2557, สืบค้นจาก <http://www.isranews.org/community/comm-news/comm-education-health/item/20297-ChulaReport290313-sp-1837008819.html>
- อนุสรณ์ อุณโณ. (2557). *ความเป็นธรรมในสังคมไทย (วิดิทัศน์)*. การเสวนาวิชาการ จัดโดย ศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์วันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2557. http://www.youtube.com/watch?v=yesLUTYJn_w&feature=youtu.be
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2555). *สังคมศาสตร์มองความไม่เป็นธรรมอย่างไร*. เข้าถึงเมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม 2557, สืบค้นจาก <http://www.social.agenda.org/article/453>
- Legal Ethics Forum. (2010). *Justice Index*. Accessed May 5, 2014. Available from : <http://www.legalethicsforum.com/blog/2010/08/justice-index.html>.
- Sociology guide. (2013). *Social justice*. Accessed May 5, 2014. Available from : <http://www.sociologyguide.com/weaker-section-and-minorities/Social-Justice.php>.
- The World Justice Project. (2014). *WJP Rule of Law Index 2014*. Accessed May 5, 2014. Available from: <http://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/>.